

مقاله پژوهشی:

الگوی مهارت‌آموزی در جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی بر اساس روش تحقیق تکاملی

۲۰, ۱۰۰۱, ۱, ۷۴۶۷۲۵۸۸, ۱۴۰۲, ۷, ۲۵, ۲, ۴

فاطمه گوهری^۱، محمد پورنوروز^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۵

چکیده

با توجه به مشکلات فرهنگی و اعتقادی گریبان‌گیر جامعه، یکی از انتظارات امام جامعه و عموم مردم به ویژه متدینین، کنشگری اثربخش جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی است. این جبهه گستره‌ای متنوع در سرتاسر کشور را تشکیل می‌دهد. در این بین تمرکز بر راهکاری ریشه‌ای، اساسی و اثربخش برای حل آن انتظارات، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. تحقیق پیش‌رو توانمندسازی از طریق آموزش‌های مهارتی مورد نیاز را یکی از همان راه‌های اساسی می‌داند که می‌تواند به عرضه نیروی انسانی توانمند و کارآفرین منجر شود. افزایش بهره‌وری و کارایی وظایف مرتبط با کنشگران جبهه انقلاب مانند تبلیغ، تعلیم و تربیت، جهاد تبیین و مانند آن از موضوعاتی است که این تحقیق بر آن متمرکز شده است. در این پژوهش تلاش شد با روش اسنادی و روش تحقیق تکاملی ضمن تبیین اهمیت مهارت‌آموزی در جبهه فرهنگی انقلاب، با استفاده از الگوی مهارت‌افزایی تثقیف، راهکاری عملیاتی برای تقویت مهارت‌آموزی ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: جبهه فرهنگی انقلاب، مهارت‌افزایی، الگوی تثقیف.

۱. کارشناس ارشد مدیریت راهبردی فرهنگ، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران، نویسنده مسئول، رایانامه:

FatemehGohari@chmail.ir

۲. دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی فرهنگ، دانشگاه عالی دفاع ملی و مطالعات راهبردی، تهران، ایران.

مقدمه

یکی از بزرگ‌ترین برکات انقلاب اسلامی، رویش‌هایی ارزشمند در سطح فرد، اجتماع، سازمان و نهاد است. همان‌طور که این انقلاب بسیاری از افراد را منقلب کرد و در مسیر اسلام ناب قرار داد، بسیاری از سازمان‌ها^۱ و از آن بالاتر نهادهایی^۲ را هم با رویکرد اصلاحی یا تأسیسی در این مسیر قرار داد. اما فراتر از این سازمان‌ها و نهادها، ایجاد جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، به مثابه زمینه‌سازی فرانهاد تمدن‌ساز را می‌توان شاهکار بی‌نظیر انقلاب اسلامی قلمداد کرد. جبهه‌ای که خودجوش ذیل دستگاه ولایت و با اشاره مستقیم امام جامعه بنا به اقتضات محیطی خود و به تناسب توانمندی، در جبهه انقلاب کنشگری دارد. اکنون که این جبهه دوره گذار خود را طی می‌کند، اگر جهشی چشمگیر در آن اتفاق نیفتد، دچار آفت‌های متعددی از جمله روزمره‌گی که ثمره آن غفلت است، خواهد شد.

یکی از مصادیق این جهش می‌تواند تربیت افسران موفق در عرصه کنشگری فرهنگی باشد که میسر نخواهد شد مگر با تربیت افراد موفق و توانمند که این نیز نیازمند برنامه آموزشی مناسب و متناسب با نیازسنجی اقتضایی در راستای راهبرد زمان است. توانمندسازی نیز نتیجه اقدامات مهارت‌افزاست؛ مهارت شامل کلیه توانایی‌های ابتدایی لازم است که انجام کار را در شرایط تعیین‌شده عملی می‌سازد و به‌طور عمده شامل سه حوزه مهارت‌های فنی، انسانی و ادراکی است (میرزاحمدی، فتحی، ندیرخانلو، ۱۳۹۱: ۱۰۴).

در علم مدیریت بهره‌وری را مترادف با اثربخشی و کارایی دانسته‌اند یا به عبارت ساده‌تر، «صحیح انجام دادن کار درست» و بهره‌وری از کانال مهارت‌آموزی محقق و تقویت می‌شود (باقری، ۱۳۹۷: ۶۳) که این بهره‌وری، مهم‌ترین نیاز یک سازمان به‌شمار می‌آید؛ زیرا نیروی انسانی توانمند با ویژگی‌ها، تخصص و توان خود، می‌تواند اهداف سازمان را محقق کند.

مهارت‌آفرینی علاوه بر تامین اهداف جبهه فرهنگی انقلاب، حتی می‌تواند در حوزه اشتغال‌زایی و غلبه بر تنگناهای اقتصادی جامعه کمک کند. تجربه‌های موفق توسط فعالان

۱. Organization

۲. Institution

فرهنگی که از طریق توانمندی حل مشکلات اقتصادی یک منطقه توانسته‌اند به اهداف دینی و فرهنگی برسند مؤیدی بر این مسئله است.

امروزه کنشگران عرصه فرهنگ انقلاب نیاز به افزایش توانمندی و مهارت در عرصه‌های مختلف کارویژه‌های انقلاب دارند. آنها باید مهارت‌های بیشتر و کارآمدتری کسب کنند تا بتوانند به طور مؤثر در جامعه حضور داشته باشند.

این ضرورت در بیانات رهبر معظم انقلاب^{مدظله‌العالی} به وضوح دیده می‌شود؛ معظم له در این باره می‌فرماید: «یکی از کارهای دیگر ما که مهم است، کسب مهارت‌های دینی است. ما باید در رشته و حرفه خودمان مهارت پیدا کنیم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵).

در حال حاضر تشکل‌های جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی با وجود فعالیت‌های «مخلصانه و جهادی»، لیکن با یک موضوع جدی مواجه است و آن مهارت‌های لازم برای توانمندی تبدیل تشکل‌ها به یک جبهه هماهنگ است. تبدیل تشکل به جبهه نیازمند مؤلفه‌های متعددی است که داشتن وحدت گفتمانی، وحدت موضوعی، وحدت جغرافیایی و مانند آن از جمله مهم‌ترین آنهاست. اما آنچه در این بین اهمیت مضاعف دارد توانمندسازی کنشگران این جبهه است و این مهم با کسب مهارت محقق می‌شود. فقدان بسیاری از حرکت‌های «فرهنگی» از مهارت لازم، هر چند اثرات محدودی را در پی داشته، لیکن به اهداف بلند مدت جبهه فرهنگی انقلاب که همان «جبهه‌سازی» برای مقابله با جبهه جهانی کفر است، به دشواری قابل تحقق است.

سرمایه انسانی بدون مهارت، خاصیت کلیدی برای سازمان و نهاد ندارد؛ یعنی مانند یک داروی بی‌خاصیت برای یک انسان تلقی می‌شود (ریبیعی، ۱۳۹۷: ۲۰۸) یا به مثابه تربیت یک سرباز فداکاری است که با وجود اعتقاد راسخ، کار با اسلحه را یاد ندارد.

در حال حاضر ده‌ها عنوان و وظیفه فرهنگی وجود دارد. مهارت‌آموزی منجر به بهره‌وری عناوین و وظایف خواهد شد؛ (باقری، ۱۳۹۷: ۶۲) و لازمه بهره‌وری این است که عناوین را با توجه به مهارت و دانش مورد نیاز در سطح آن، احراز، طبقه‌بندی و در نهایت سرفصل‌های دوره‌های آموزشی برای آن تعریف کنیم. در واقع باید فعالان جبهه فرهنگی

انقلاب را به حدی رساند که ملاک و میزان عمل در میدان، رسیدن به توانمندی‌ها و مهارت‌های لازم برای آن عنوان فعالیت باشد.

تحقیق حاضر بنا دارد از طریق تبیین نقش مهارت‌آموزی به مثابه حلقه گمشده این جبهه با استفاده از معارف دینی و کلام امام خامنه‌ای^{مدظله‌العالی}، «الگویی» برای این کنشگران ارائه دهد تا ضمن انجام فعالیت‌های فرهنگی، با یادگیری و التزام به نقش مهارت‌آموزی به «جبهه واحد فرهنگی» دست یابند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت و ضرورت تحقیق از دو منظر مطرح می‌شود:

یک، از منظر مسئله تحقیق، یعنی تبیین نقش راهبردی مهارت‌آموزی و ارائه الگویی برای ساماندهی فعالیت‌های فرهنگی برای پرکردن خلاء تشکلی و فعالیت‌های جهادی به سمت تشکیل جبهه:

با توجه به محدودیت منابع مالی و منابع انسانی در برنامه‌های فرهنگی و از طرفی اهداف گسترده و کلان آن، یکی از برترین شیوه‌ها، «الگوبرداری» است. برای الگوبرداری باید نخست الگویی باشد و کنشگران از بین الگوهای موجود بتوانند انتخاب کنند. که برای این مهم الگوی پیشنهادی «تتقیف» ارائه می‌شود.

دو، از منظر کنشگری مؤثر اقدامات فرهنگی:

بنا به فرمایش امام خامنه‌ای^{مدظله‌العالی}، در ابلاغ حکم شورای عالی انقلاب فرهنگی، «فهم و تبیین و تثبیت و انفاذ ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی و بازآرایی مداوم جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی و پایه‌های پیشرفت‌های فرهنگی کشور متناسب با ظرفیت‌ها و شایستگی‌های عظیم ایران اسلامی و انقلابی» و «مدیریت راهبردی چالش‌های این حوزه با «استفاده کامل و کارآمد و هم‌افزا از همه فرصت‌ها و ظرفیت‌ها» و نیز «مهارت‌تهدیدها و آسیب‌ها با نگاه حکیمانه و معقول» و «مواجهه‌ی هوشمندانه با معارضات مهاجمان و ستیزه‌گران» و تأکید بر عرصه‌های کلیدی و اساسی همچون تولید علم، سبک زندگی، آموزش و پژوهش، فرهنگ

عمومی، مهندسی فرهنگی، حوزه‌های مهمی که ساماندهی آن در جمهوری اسلامی به شورای عالی انقلاب فرهنگی سپرده شده است نیز تأکید داشته‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۳)، جبهه فرهنگی انقلاب آنگاه موفق می‌شود که علاوه بر روحیه جهادی و مخلصانه، بتواند با کسب مهارت به این وظایف عمل کند. بنابراین به‌طور خلاصه می‌توان گفت اهمیت موضوع در شناخت لازمه موفقیت جبهه فرهنگی است که همان مهارت‌آموزی است.

از طرفی بسیاری از فعالان فرهنگی انگیزه بالایی برای فعالیت‌های فرهنگی دارند، اما از مهارت کافی برخوردار نیستند که گاهی با وجود صرف انرژی و هزینه، حتی نتایج عکس به‌دنبال دارد. انگیزه آنگاه که با دانش و تجربه و به‌خصوص مهارت عجین گردد، اثربخش می‌شود. مانند ترکیب اکسیژن و هیدروژن که هرچند دو عنصر مهم هستند، اما تنها با ترکیب آنهاست که آب به‌دست می‌آید.

باید گفت که پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های مسئله‌محور راهبردگراست و به منظور آسیب‌شناسی بُعد مهارتی در جبهه فرهنگی انقلاب صورت می‌گیرد. اهمیت این پژوهش از این جهت است که منجر به پیشگیری از آسیب‌های و تهدیدات کارایی و اثربخشی این جبهه خواهد شد. همچنین با تشخیص وضعیت کنونی مسئله، می‌توان با ترسیم آینده، مطلوب‌ترین وضعیت را پیش‌بینی و علاج کرد.

از طرفی کلان طرح تهاجم فرهنگی که با ابزار تهدید سرد و گرم و نفوذ و التقاط، به‌ویژه استفاده از حجم بالای شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی، به‌صورت لحظه‌ای و بدون توقف، هجمه‌های شبه‌افکنی را در دستور کار دارند که تنها با حضور سربازان آماده در این عرصه که به انواع مهارت‌های مورد نیاز مسلح باشند، می‌تواند جلوی فرایند تبدیل به بحران را بگیرد.

آنچه ضرورت ورود به این مباحث را مضاعف می‌کند موارد زیر است:

- سختی آموزش‌های مهارتی؛ زیرا مباحث مهارتی از جنس توانمندی است که برخلاف مباحث دانشی با تمرین و ممارست اتفاق می‌افتد؛
- هزینه‌بر بودن مباحث مهارتی؛

- سخت‌بودن شناسایی تناسب آموزش با نیاز روز جامعه: ماموریت، پیچیدگی و تنوع وظایف افسران جبهه فرهنگی و ناپایداری صحنه تقابل با جریان معاند فرهنگی، باید با تغییر صحنه، فن‌آوری و تهدیدها، نوع کنش و واکنش‌های ما نیز تغییر کند و به تناسب آموزش‌های مهارتی لازم تدارک دیده شود. فقدان مهارت‌آموزی جبهه فرهنگی موجب کاهش توانایی اقدامات مؤثر عملیاتی و کاهش اعتماد به نفس و در نتیجه حضور ضعیف در میدان‌های اجتماعی می‌شود، بنابراین شکاف بین نیاز روز و وظایف فعالان با مهارت‌آموزی پر می‌شود و به تبع آن، عزت نفس آنان را افزایش خواهد داد.

هدف از این تحقیق، ارائه راه‌های تقویت مهارت‌آموزی فعالان عرصه فرهنگی است و برای این منظور ضمن آسیب‌شناسی اجمالی و مشخص شدن کاستی‌های نظام فعلی، مهارت‌های مورد نیاز این قشر شناسایی شده و در نهایت الگوی این تقویت ارائه شد.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی تحقیق: مهارت‌آموزی چه نقشی راهبردی در ارتقاء جبهه فرهنگی انقلاب دارد و با چه الگویی می‌توان به آن دست یافت؟

سؤالات فرعی:

- مفهوم‌شناسی مهارت چیست؟
- ابعاد مسئله مهارت‌آموزی به لحاظ راهبردی چیست؟
- چه مهارت‌هایی مورد نیاز جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی است؟ (نیازسنجی)
- با چه الگویی می‌توان مهارت‌آموزی در این جبهه را تقویت کرد؟

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

مفهوم‌شناسی متغیرها (ادبیات تحقیق)

مفاهیم استفاده شده در این تحقیق شامل دو دسته مفاهیم است.

نخست مفاهیم متغیر مستقل پژوهش مطرح می‌شود که دو مفهوم «الگو» و «مهارت» است و سپس به مفهوم متغیر وابسته تحقیق که «جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی» است، پرداخته می‌شود.

در این بخش علاوه بر بیان مفاهیم استفاده شده، به ارتباط تحقیق حاضر با این مفاهیم و میزان تاثیر و تأثیر مفاهیم بر یکدیگر و بر موضوع تحقیق نیز ورود خواهد شد.

مهارت

برای اینکه فهم صحیحی از مهارت ایجاد شود، ریشه‌شناسی و مفهوم‌شناسی کلمه مهارت بررسی می‌شود.

مهارت مصدر است و در لغت به معنای زیرکی و رسایی در کار، استادی و زبردستی، (دهخدا، واژه یاب^۱) ماهر بودن در کاری، زبردست بودن، (فارسی، واژه یاب) چیره‌دستی، توانایی در کار (معین، واژه یاب) و به طور کلی در فارسی با کلمات چیرگی، چیره‌دستی، زبردستی، کاردانی، ورزه، کارآزمود و کارآزموده مترادف است.

مهارت در اصل واژه‌ای عربی است. «مَهَارَةٌ» مصدر «مَهَرَ» به معنای حاذق شدن است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۵: ۱۸۵) و ماهر نیز «حاذق بِكُلِّ عَمَلٍ» معنا شده است.

همچنین در فرهنگ بندریگی لغات «مُهْوَر» و «مَهَار» و «مَهَارَةٌ» را مصدر فعل «مَهَرَ» ذکر کرده و به معنای حاذق شدن معنا کرده است (بندریگی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۱۱۲). معادل‌های فطنه، حرفه و مهنه نیز برای کلمه مهاره ذکر شده است.

«مَهَرَ» در مجموع به دو معنا در دو مفهوم خاص به کار می‌رود، «مَهَرَهَا»، به‌عنوان مثال «اعطی مَهَرَهَا» (مهریه زن را داد) و مصدر آن «مَهَرًا» و اسم آن «المَهَر» و جمع آن «مُهْوَر» است. (زمخشری، ۱۳۸۶: ۱۷۸) «المَهَر» در این زمینه به معنای «الصداق» است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۵: ۱۸۴). «مهر بالعمَل» یعنی به کار ماهر شد و مصدر آن مَهَارَةٌ یا مِهَارَةٌ می‌باشد. (زمخشری، ۱۳۸۶: ۱۷۸)

مهاره علاوه بر معنای مصدری، معنای اسمی هم دارد و جمع مهاره می‌شود «مهارات» مانند: «المهارات اللغویة: القدرات اللازمة لاستخدام اللغة» (المعانی^۱) به معنای مهارت‌های زبانی و توانایی استفاده از زبان.

علاوه بر این معانی مصباح المنیر معانی تکمیلی دیگری برای مَهَر ذکر کرده مانند: «مَهَرٌ فی العلم فهو ماهر» (به علمی مسلط شد، پس ماهر شد)، «اتَّقَنَهَا معرفة» به معنای (تسلط به لحاظ شناخت و دانایی)، (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲: ۵۸۳) هروی مهارت را به معنای «استاد کردن» هم معنا کرده است. (هروی، ۱۳۸۷: ۳۶۰)

«ماهر» را «السباح المجید» نیز معنا کرده‌اند. سباح به معنای شناگر و اسب تیزرو و مجید به معنای باشکوه و عالی است. (فیروز آبادی، ۱۴۱۵: ۲: ۲۲۸)

المکنز که لغت‌نامه مترادفات است مهارت را مترادف حِذْق، براعه (زیرکی)، لباقه (باتدبیر)، ممارسه (تمرین) دانسته است (صینی، ۱۴۱۴: ۱۰۵). کلمه مهارت^۲ معادل‌های انگلیسی زیادی دارد.

معانی اصلی این کلمات شامل، مهارت، شایستگی، توانایی، هنر، مصنوع، تجربه و تخصص، حصول، صلاحیت، امکانات، ظرافت، دست، صنعت، مردانگی، تسلط، نظافت، حرفه‌ای‌گری، استعداد، علم، تکنیک، شیء و فضیلت است که این مترادف‌ها در انگلیسی یک فهم معنایی برای کلمه «مهارت» ایجاد می‌کند که براساس لغت‌نامه تحلیلگران در این بین، کلمه skill بیشترین کاربرد را در انگلیسی دارد.

در لغت نامه آکسفورد دو تعریف برای آن آمده است:

«توانایی انجام دادن کار به خوبی»^۳ و «نیز توانایی خاص یا نوعی از توانایی»^۴ (هورنبوی^۵،

.(۱۲۰۶: ۲۰۰۲).

۱. www.almaany.com

۲. skill, ability, art, artifice, craft, finesse, hand, industry, knack, manship, mastery, neatness, professionalism, proficiency, prowess, science, technique, touch, stuff, virtuosity

۳. The ability to do something well

۴. A particular ability or type of ability

۵. Hornby

در سایت www.etymonline.com که به بررسی ریشه‌های لغات می‌پردازد، راجع به کلمه skill آمده است که این لغت اولین بار در قرن ۱۲ میلادی به کار رفته است و ریشه‌ای آلمانی داشته و در آن موقع به معنای قدرت تشخیص^۱ بوده است. همچنین در آن موقع به معنای جدا کردن، تشخیص، فهم و متفاوت بودن، قضاوت خوب^۲ نیز به کار رفته است. ریشه سوئدی آن نیز به معنای دلیل، جدایی، مرز و حد^۳ می‌باشد. ریشه هندواروپایی آن به معنای بریدن^۴ است. در این سایت آمده است که معنای احساس توانایی و زیرکی اولین بار در قرن ۱۳ میلادی وارد این مفهوم شد.^۵

به نوعی ویژگی‌ها و لازمه‌های مهارت را از این ریشه‌شناسی می‌توان نتیجه گرفت. به این نحو که مهارت موجب تمایز با دیگران، فهم و تشخیص و موجب قضاوت خوبی در مورد موضوعی می‌شود. (علم داشتن کافی نیست و باید برای قضاوت کارشناس و کاردان و مهارت چیزی را داشت).

شکل ۱- سپهر معنایی واژه مهارت در سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی (فارسی: آبی، عربی: سبز،

انگلیسی: قهوه‌ای)

۱. Power of Discernment

۲. to separate; discern, understand, to differ, good judgment

۳. reason, a separation, boundary, limit.

۴. cut

۵. <https://www.etymonline.com>

مفاهیم قابل برداشت از ریشه‌شناسی مهارت

- آدم ماهر مثل اسب تیزرو است؛
- مهر، نشانه صداق است و وقتی مرد به توانایی مالی رسید می‌تواند ازدواج کند، بنابراین، «توانایی» در مهارت موضوعیت دارد؛
- مهارت باید منجر به زیرکی و رسایی در کار، استادی، زبردستی و تدبیر شود؛
- ممارست، قدرت و توانایی در دل مهارت است؛
- شخص ماهر با مهارت خود است که نسبت به سایرین امتیاز پیدا کرده و در دسته‌ای جداگانه و البته متمایز قرار می‌گیرد؛
- انسان ماهر قدرت تمییز و تشخیص پیدا می‌کند.

مفهوم‌شناسی مهارت

مهارت در اصطلاح به توانایی انجام کاری در حداقل زمان و یا حداقل انرژی به بهترین شکل ممکن که با تمرین و ممارست به دست می‌آید، گفته می‌شود. یعنی اینکه ما فرد را به شایستگی‌هایی برسانیم که بتواند کار را به بهترین شکل انجام دهد و در ساختار سازمانی ماموریت اصلی سازمان را دنبال کند (شیخ، ۱۳۹۷).

در تعریفی دیگر مهارت را فعالیتی جسمانی و ذهنی سازمان یافته‌ای دانسته‌اند که به طرح و نقشه، تعادل و هماهنگی نیاز دارد و شخصی با چنین خصوصیتی، دارای ویژگی‌هایی است از قبیل: انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری، آگاهی از هدف، صاحب‌نظری و داشتن سرعت و دقت، پایبندی به نتایج به‌دست‌آمده، و بالاخره داشتن آرامش و هماهنگی در انجام فعالیت‌ها و البته نباید فراموش کرد مهارت چنین افرادی، نتیجه کارآموزی، تلاش پیگیر و تمرین آنهاست (احمدیان، آقازاده، ۱۳۸۶: ۱۸).

مهارت، محصول یادگیری از طریق انجام دادن است (دولان، شولر، ۱۳۸۰: ۲۵۹). مهارت، دانش ضمنی و شناخت ناخودآگاه است که یک فرد به صورت شخصی به مرور زمان کسب می‌کند. مهارت آموختنی است و با تجربه به دست می‌آید و شیوه کسب آن

تحصیل دانشگاهی صرف نیست (برای کسب مهارت شیوه‌های متعددی مانند «استاد شاگردی» و «ایفای نقش نام برده‌اند»؛ اما آموزش می‌تواند سرعت فراگیری مهارت را افزایش دهد (حاجی کریمی، رنگریز، ۱۳۸۴: ۲۹۹).

مهارت‌ها باید با آموزش‌های فعلی آمیخته شود. آموزش مهارت‌محور یک فرایند آموزش عملی و میدانی مبتنی بر عوامل محیطی و قابلیت‌های فعلی فنی و مدیریتی کنشگران جبهه فرهنگی انقلاب برای برخورداری از توانایی اجرای ماموریت‌های جاری و آینده مصرحه و محوله که مورد انتظار است و براساس تجربیات و مستندات علمی، فنی و تربیتی باشد. (ولیوند زمانی، ۱۳۹۷: ۹۲)

در باب مفهوم مهارت باید دانست که مهارت از جنس دانستن نیست؛ بلکه از جنس توانستن است. مهارت، ظرفیت جدید ایجاد می‌کند و با به‌کارگیری هوشمندانه و تمرین بهبود می‌یابد. امروزه انسان نمی‌تواند به داشتن یک مهارت تکیه کرده و احساس امنیت کند؛ زیرا عمر مهارت‌ها کوتاه شده است.

در تعریف اصطلاحی دیگر، مهارت توانایی حاصل از ارائه یک رفتار به‌طور متوالی و مکرر به نحوی که موجب دستیابی به یک هدف کارکردی شود، عنوان شده است. به بیانی دیگر:

ممارست و تمرین + توانایی عمل + دانش نظری = مهارت

ویژگی‌های کار ماهرانه

برای بیان کار ماهرانه این مؤلفه‌ها دارای اهمیت است:

برخورداری از دانش، تجربه به معنی تعامل با محیط است، سرعت و دقت، تمرین و تکرار، طی شدن فرآیند ارادی به غیرارادی در انجام کارها، تکرار کار و در انتها باید گفت عنصر مرکزی در مهارت، «توانمندسازی» است که به نوعی ثمره مهارت‌آموزی است و بنابراین تمام فعالیت‌های مهارت‌زا باید به توانمندی منجر شود.

الگو

الگو یا الگو از ریشه لاتینی *modus* گرفته شده به معنای اندازه، میزان، و آنچه کمیت را اندازه‌گیری می‌کند^۱. الگو تصویری است که از واقعیت‌ها و روابط موجود گرفته شده و نشانگر متغیرهای موجود، نحوه ارتباط آنها و نتایج حاصل از کنش و واکنش آنهاست؛ به عبارت دیگر الگوها یک نمونه ساده شده از واقعیت‌ها هستند که می‌توانند الگوهای کلامی، الگوهای ترسیمی، الگوهای تجسمی و یا الگوهای ریاضی باشند. همچنین الگوها تصویری از مفاهیم در ابعاد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی هستند. الگوها کمک می‌کنند تا هنگام طرح‌ریزی و تصمیم‌گیری تمام عوامل و متغیرهای مؤثر و روابط آنها مورد توجه قرار بگیرد. الگو همچنین به ما کمک می‌کند که به متن و درون پدیده‌هایی که نمی‌توانیم مستقیماً آنها را ببینیم هدایت شویم. الگو جزئی کوچک یا بازسازی کوچکی از یک شیء بزرگ است که از لحاظ کارکرد با شیء واقعی یکسان است (کرجی، برخوردار، ۱۳۸۸: ۳۵). در واقع اهمیت الگو بدان لحاظ است که تصویری تخمینی از واقعیت بوده و می‌تواند پایه‌های علمی برای پژوهش‌ها، خلاقیت‌ها و نوآوری‌ها بنا کند. کارکرد الگو عبارت است از کوشش برای آسان‌تر فهماندن واقعیت از طریق تنظیم عناصر و وارد کردن نظمی در آنهاست. مثلاً می‌توان طرح منطقی روابطی را که بین برخی از عناصر یک سیستم وجود دارد به شکل یک پیکره درآورد.

واژه الگو در زبان عربی معادل «اسوه» است و از اموری است که تاکید قرآنی هم در آن دارد. به طوری که خداوند نبی مکرم اسلام (ص)، حضرت ابراهیم (ع) و یاران ایشان را به‌عنوان اسوه معرفی می‌کند. بنابراین علاوه بر توجه به مصادیق خاصی که در آیه مبارکه یاد شده، یکی از راهکارهای قرآنی در رسیدن به اهداف، همین ضرورت الگوگیری است و معرفی الگو یکی از شیوه‌های تربیتی است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۳۵۵).

۱. www.etymonline.com

جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی

در ادبیات مدیریتی، معادل جبهه‌سازی، شبکه‌سازی و تعاملات راهبردی^۱ است که در قالب اشکال و عناوین گوناگونی در مطالعات مورد اشاره قرار گرفته است؛ مانند خوشه‌های کسب‌وکار^۲، ائتلاف^۳، سرمایه‌گذاری مشترک^۴، شبکه‌های راهبردی^۵، اتحادهای راهبردی^۶ و کنسرسیوم^۷.

اما در نگاه جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی که معمار آن رهبر معظم انقلاب^{مدظله‌العالی} هستند، جبهه‌سازی در زمره اقدامات برای متشکل کردن جامعه به‌شمار می‌آید. جبهه‌سازی به خاطر آثار آن در منظر رهبر معظم انقلاب^{مدظله‌العالی} حائز اهمیت است. جبهه‌های انقلاب مثل جنبش دانشجویی و جنبش روحانیت توانست به ایجاد انقلاب اسلامی کمک کند و پس از انقلاب نیز در شکل‌دهی به نهادهای انقلابی مؤثر بود. علاوه بر این در جلوگیری از آفات برخی ساختارهای کشور و هدایت فضا در جهت صحیح نیز نقش داشته و دارد.

جبهه از نظر ایشان به معنای وفاق است. البته معنای وفاق این نیست که گروه‌ها و تشکیلات و جناح‌های گوناگون اعلام انحلال کنند؛ معنای وفاق این است که نسبت به هم خوش‌بین باشند؛ همدیگر را تحمّل کنند؛ به یکدیگر کمک کنند و از ایجاد تشنج، بداخلاقی، درگیری، اهانت و متهم کردن پرهیزند (رستمی‌پور، ۱۳۹۶: ۳۴۹).

اهمیت جبهه فرهنگی انقلاب بارها توسط معظم له چه در جمع سیاست‌گذاران کلان‌خامنه‌ای (۱۳۹۳) و چه در جمع فعالان جبهه انقلاب تاکید شده است.

اوج تاکید ایشان را می‌توان در دیدار مهم و راهبردی ۱۳۹۲/۲/۲ به وضوح مشاهده کرد که فرمودند: «خب، وقتی انسان نقطه‌ی مقابل خودش را نگاه می‌کند، یک جبهه‌ای می‌بیند. در مقابل ما جبهه فرهنگی - سیاسی غرب وجود دارد؛ در دل این جبهه باز یک جبهه

۱. Strategic Interactions.

۲. Business clusters.

۳. Coalition.

۴. Joint venture.

۵. Strategic Network.

۶. Strategic alliances.

۷. Consortia.

سرمایه‌داری خطرناک و آدم‌خوار وجود دارد؛ باز در کنار این یک جبهه‌ی صهیونیستی با اهداف مشخص وجود دارد؛ باز در کنار این یک جبهه‌ی ارتجاع فکری و خوک‌صفتی در زندگی بشری وجود دارد (این سلاطین و این مسئولان و متولیان امور خیلی از حکومت‌ها، زندگی حیوانی‌شان مثل خوک)، که اهدافشان اهداف دشمنان، و فکرشان فکرهای متحجر [است]. اینها همه یک مجموعه‌ای را تشکیل دادند در مقابل ما، یک جبهه‌ای هستند. ما اگر بخواهیم در مقابل این جبهه فعالیت بکنیم، هم باید تنوع داشته باشیم؛ هم باید ابتکار داشته باشیم؛ هم باید انگیزه داشته باشیم؛ هم باید برنامه داشته باشیم؛ کارمان هدایت شده باشد و این نمی‌شود مگر با تشکیل جبهه؛ این طرف هم بایستی جبهه تشکیل داد. از افراد و حتی مجموعه‌ها به تنهایی کار بر نمی‌آید؛ باید یک کار وسیع جبهه‌ای انجام بگیرد؛ این کار هم جز با حضور مردم امکان ندارد؛ یعنی ابتکارات مردم خیلی کارها می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

در ادبیات بومی فعالیت‌های فرهنگی، به درستی از تعبیر جبهه‌سازی استفاده می‌شود. در رویکرد جبهه‌سازی، کنشگران فرهنگی انقلابی خود را معطل ساختار بوروکراتیک سازمان‌های فرهنگی نمی‌کنند و فعالیت‌های فرهنگی خود را زنجیروار و شبکه‌ای و هم‌افزا اداره کرده که برترین شکلی است که به‌خصوص در عصر حاضر باید از آن بهره برد.

پیشینه‌شناسی

همایشی در سال ۱۳۹۷ در پژوهشکده مدیریت راهبردی و منابع انسانی وابسته به دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع و تحقیقات راهبردی با موضوع «مهارت‌محوری در آموزش کارکنان نیروهای مسلح» برگزار شد که خلاصه مجموعه مقالات و سخنرانی‌ها در قالب کتاب ارائه گشت (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷) که به برخی از الگوهای آموزش‌های مهارت‌محوری اشاره شده و به اهمیت این موضوع اشاره شد. با توجه به اشتراکات و تفاوت‌های اقدامات نظامی و فرهنگی، این تحقیق در بعضی بخش‌ها از آن مقالات استفاده کرد و در نهایت الگوی بومی‌سازی شده با سنخیت فعالیت فرهنگی جبهه انقلاب ارائه گشت.

نشریه «مهارت‌آموزی» وابسته به سازمان فنی و حرفه‌ای کشور که از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۴، ۱۴ شماره منتشر کرده است. از آنجا که مقالات منتشر شده در آن مرتبط با مورد پژوهی، آموزش و ارزیابی‌های مهارتی مرتبط با همان سازمان است، هر چند از برخی مقالات به‌عنوان تجربه‌نگاری‌های موفق در این تحقیق استفاده شد، اما تعاریف آنها از اشتغال و سنخیت مباحث با رویکردهای اقدامات فرهنگی جبهه انقلاب متفاوت است که به این مهم در این تحقیق پرداختیم.

مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی جبهه فرهنگی انقلاب» که نتایج این تحقیق ضمن لیست آسیب‌های مطرح‌شده توسط نخبگان، مشخص شده جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی در سطح خرد از عدم وجود کار تشکیلاتی منسجم و در سطح کلان از عدم وجود نظریه پشتیبان فرهنگی رنج می‌برد. آسیب محوری که مورد اذعان غالب نخبگان بوده است فقدان نهاد تربیت مومن فرهنگی است. بنابراین، از راهکارهای اساسی، بوجود آوردن نهادی جهت آموزش، تربیت و پرورش نیروی مومن فرهنگی است (افشاری، ۱۴۰۰).

با استناد به این تحقیق نیز، رفع این آسیب‌ها، تا حد بالایی منوط به آموزش مهارت‌های کار تشکیلاتی است که در نتیجه کلان تحقیق به آن اشاره شده است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق، در ابتدا با مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای به مفهوم‌شناسی «مهارت و مؤلفه‌های آن»، «الگو» و «جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی» پرداخته است. سپس با بهره‌گیری از «روش تحقیق تکاملی»، الگوی مورد نظر را ارائه داده است. این روش دارای سه رکن است:

یک؛ بعد زمانی: قاعده فعل موضوعاً که در این تحقیق، بعد توسعه مهارت (تعلیم، توانایی و تمرین) را شامل می‌شود.

دو؛ بعد مکانی: موضوعات فعل یا بعد ساختار که در این تحقیق، شامل سه سطح مبتدی، ماهر و متخصص است.

سه؛ بعد نسبت بین زمان و مکان: که کارآیی و آثار فعل را شامل می‌شود که در تحقیق حاضر شامل تشکل، جبهه و جریان‌سازی است (پیرومند و همکاران، ۱۳۹۷).

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف: بررسی راهبردی مهارت‌آموزی

حال که ریشه‌شناسی و مفهوم‌شناسی مهارت و همچنین جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی تبیین شد، نگاهی به جایگاه مهارت در مبانی دینی، در منظر امام خامنه‌ای ^{مدظله العالی} و در مباحث حاکمیتی و سازمانی خواهیم داشت. همچنین تاثیر مهارت‌آموزی در مواجهه با تبلیغات گسترده دشمن بیان می‌شود. از آن جهت که به عقیده نگارندگان، مهارت‌آموزی در جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی یک موضوع راهبردی است و دارای مؤلفه‌های محیط‌بینی، جامع‌نگری و کل‌نگری است، بنابراین، بررسی آن از ابعاد مذکور ضروری است.

مهارت‌آموزی در مبانی دینی

در دیدگاه اسلام فراهم آوردن پایه معرفتی برای حرفه، مورد توجه قرار گرفته و ابعاد آن در این سه بُعد مطرح می‌شود:

الف) حرفه و رفع موانع تحول آدمی: ب) حرفه و تکوین شخصیت از طریق هویت‌سازی و ایجاد استقلال و ج) حرفه به منزله عبادت خدا (باقری، ۱۳۹۰).

فرهنگ غنی اسلامی و ایرانی و ادبیات فارسی سرشار از مفاهیم ارزشمند و الهام‌بخش متناسب با فطرت الهی انسان است. به‌عنوان مثال مفهوم «سعی و تلاش» (آیه ۳۹ سوره نجم) از همین مفاهیم است که «مهارت» به دلالت التزامی یکی از مفاهیم مرتبط با آن است. همچنین در قرآن کریم «اعداد» یعنی فراهم‌سازی قوا و استعدادیابی (مهارت‌ورزی) است؛ بنابراین، به‌دست آوردن قدرت و تهیه نیرو به‌ویژه تا اندازه‌ای که رفع نیاز و آبادانی و دشمن‌هراسی را در پی داشته باشد، جز با کار و تلاش و آموزش و مهارت‌یابی و تولید

کالاها و خدمات (اعم از تولیدی، نظامی، خدماتی و فکری - عملی) میسر نمی‌شود و حفظ و حراست آن موجب دوام و بقای جامعه و انسجام فرهنگی است. در روایتی امیرالمومنین علیه السلام می‌فرمایند: «انَّ اللهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَحِبُّ الْمُحْتَرِفَ الْأَمِينِ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰: ۹۶) خداوند متعال آدم درست‌کار صاحب حرفه را دوست می‌دارد.

حضرت امام صادق علیه السلام نیز در روایتی سه ضرورت برای موفقیت برمی‌شمارند که اولین آن مهارت است (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۲۲).

حتی در ادعیه هم این موضوع به وفور مشهود است؛ مانند فرازی از دعای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بعد از نماز که می‌فرمایند: «اللهم اعوذ بك من علم لا ينفع» (کراجی، ۱۴۱۰: ۳۸۵)؛ یکی از مصادیق «علم لا ینفع» را می‌توان علمی برشمرد که توانمندی را موجب نمی‌شود. «مهارت‌های زندگی»^۱ نیز عنوانی برای آموزه‌های جدید مهارتی است که اولین بار، سازمان جهانی بهداشت مطرح کرد. این سازمان در آگوست ۱۹۹۳ برنامه‌ای با عنوان آموزش مهارت‌های زندگی در یونیسف ارائه داد و آن را به عنوان دستورالعملی برای بهبود وضعیت زندگی به فرهنگ کشورها وارد کرد. مطالعه مضامین و بسته‌های آموزشی حاوی این مهارت‌ها نشان می‌دهد که کسب مهارت توسط انسان سابقه‌ای کهن دارد؛ به عبارت دیگر، بشر از ابتدا به دنبال دستیابی به توانایی‌ها و مهارت‌هایی بود که زندگی‌اش را تسهیل کند و بهبود بخشد یا دست کم تحمل‌پذیر کند. دیدگاه افراد به زندگی و هدف‌گذاری آن در تعیین این مهارت‌ها نقش مهمی دارند. اگر کسی زندگی را کاملاً مادی تعریف کند و هدف اصلی را رسیدن به بیشترین رفاه مادی تعیین کند، به مهارت‌هایی نیاز دارد که با مهارت‌های لازم برای انسان آخرت‌گرا تفاوت‌هایی دارد (علاسوند، ۱۳۹۶). اگر در جبهه انقلاب در زمینه مهارت‌های زندگی با رویکرد و مبانی اسلامی، کاری جدی صورت نگیرد، همان بلایی که در سبک زندگی^۲ مبتلا شدیم که حتی در بیانیه گام دوم با عبارت «زیان‌های

۱. Life Skills

۲. Life Style

بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷) از آن تعبیر شده است، در حوزه مهارت‌های زندگی نیز به آن دچار شویم. بنابراین در این تحقیق علاوه بر بیان اهمیت رویکرد استفاده از منابع و مبانی دینی، در بخش راه‌کارها و الگوی پیشنهادی نیز استفاده این رویکرد امتداد می‌یابد.

مهارت‌آموزی از نظر امام خامنه‌ای مد ظله العالی

معظم له بارها در جمع‌های مختلف به‌خصوص حوزوی و آموزشی به این مهم تاکید داشته‌اند. لزوم مهارت‌افزایی (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵)؛ «زنده کردن روح مهارت‌یابی در جوان»، «برکت توان تحقق‌بخشی یافته علمی» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۸)؛ «لزوم داشتن پنجه کارآمد» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۹)؛ قدرت استدلال و مناظره (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵)؛ مهارت‌های مربوط به خدمت‌رسانی (خامنه‌ای، ۱۳۹۵)؛ هدایت فکر دینی مردم (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵)؛ مهارت‌های گوناگون، گسترده و متنوع تبلیغ (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۳) و ده‌ها وظیفه دیگر در حوزه مسائل سیاسی، انقلاب اسلامی، تربیت فرزندان، همسررداری و اخلاقی و غیره که تنها با به جریان انداختن و کمک گرفت از ابزار مهارت‌آموزی است که تحقق می‌یابد. ایشان تلفیق علم و عمل را - که لازمه عمل، مهارت است - در جمع دیگری این‌طور تبیین فرمودند:

«خب، ما دو روز قبل از این، جلسه‌ی اهل علم را داشتیم، امروز هم جلسه‌ی اهل عمل را. اگرچه بسیاری از شماها اهل علمید؛ علم را با عمل توأم کرده اید و همان‌طور که در روایت شریف هست که: «العلم یهتف بالعمل فان اجاب و آلا ارتحل» (نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، ۵۳۹)؛ علم، عمل را به دنبال خود فرا می‌خواند، دعوت می‌کند؛ اگر عمل به دنبال علم آمد، آن وقت علم می‌ماند، باقی می‌ماند - یا شاید بشود گفت توسعه پیدا می‌کند، رشد پیدا می‌کند - اگر عمل به دنبال علم نیامد، علم هم باقی نمی‌ماند. «و آلا ارتحل»؛ عمل که نبود، علم هم می‌رود. اهمیت عمل را اینجا می‌شود فهمید؛ اهمیت کار را اینجا می‌شود فهمید. کار بدون علم، کم اثر است؛ علم بدون کار، بی‌اثر است. اهمیت کار این است» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۹).

همچنین به طور خاص در توصیه نخست بیانیه گام دوم (علم و دانش)، «دانایی» و «توانایی» توأم مطرح شده که لازمه توانایی همان مهارت‌آموزی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷).

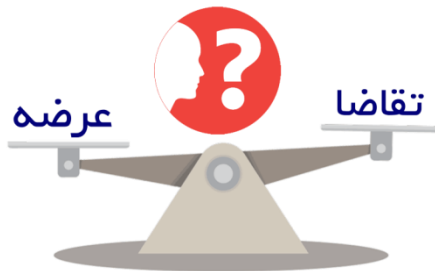
مهارت‌آموزی از نظر حاکمیتی و سازمانی

اسناد بالادستی عمومی بر اهمیت آموزش‌های مهارتی تاکید دارد؛ مانند:

- بند پنجم سیاست‌های کلی نظام اداری مصوب مقام معظم رهبری؛
- بند دوم سیاست‌های کلی اشتغال مصوب مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی}؛
- بند دوازدهم سیاست‌های کلی تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی مصوب مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی}؛
- بندهای ۳ و ۵ سیاست کلی اقتصاد مقاومتی مصوب مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی}؛
- برخی مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی؛
- نقشه جامع علمی کشور: (sccr.ir) که به عنوان نقشه راه توسعه علم و فناوری محسوب می‌شود به مهارت‌آموزی اهمیت ویژه‌ای داده شده است به گونه‌ای که به عنوان یکی از ارزش‌های بنیادین این سند به شمار می‌آید.
- قوانین برنامه‌های توسعه چهارم و پنجم و ششم؛
- مصوبات شورای عالی اداری؛
- نظام جامع مهارت و فناوری؛ (dolat.ir)

ارتباط مهارت‌آموزی با انتظارات مردم و گروه‌های جامعه از جبهه فرهنگی انقلاب حجم انتظارات جامعه از جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی که سال‌هاست مأمّن و پناهگاه مردم در حفظ حیات معنوی انقلاب بوده است، اقتضا می‌کند که این جبهه برای این انتظار مردم عرضه لازم را داشته باشد. زیرا امروز بازار عرضه و تقاضا است و اگر اندیشه‌های ناب در قالب‌های مورد پذیرش جامعه ارائه نشود، اندیشه‌های مغشوش جایگزین خواهد

بود؛ به این جهت که عدم عرضه مناسب، تقاضای مخاطب را قطع نمی‌کند و جامعه به دنبال تامین نیازهای خود است. بنابراین برای کنشگری عالمانه نیاز به آموختن و توانمندشدن به مهارت‌های مورد نیاز در کنار سایر فعالیت‌های این جبهه است.

شکل ۲- توازن عرضه و تقاضا

الف: حجم تبلیغات ضد اسلام و تشیع

امروزه ثابت شده است که دشمن با هر ابزاری که به میدان آمد، تنها با همان ابزار است که می‌توان به مقابله با آن اقدام کرد. به نوعی امروز ابزار رسانه نه تنها طریقت بلکه موضوعیت نیز دارد. بنابراین یافتن مهارت‌های رسانه‌ای برای پاسخگویی به این تهاجمات بسیار ضروری است.

وجود صدها شبکه ماهواره‌ای معارض، شبهه‌افکن، ضد دین، صهیونیستی، تشیع انگلیسی، میلیون‌ها سایت که فعالیت‌های تخریب‌گر علیه اسلام و انقلاب دارند، تنها بخشی از حمله‌ها را نشان می‌دهد. حال سؤال اینجاست چه کسی قرار است با مسلح شدن به آموزه‌های اسلامی و مهارت مواجهه عملی با این حجم بالای تهاجمات جلوی آن را بگیرد؟

به یقین تعلیم و توانمندسازی کنشگران جبهه انقلاب با نقش‌های کلیدی، تاثیر شگرفی در مقابله با این تهاجمات خواهد داشت.

ب: مهارت‌های مورد نیاز جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی (فرایند مهارت آموزی در جبهه فرهنگی)

برای درک صحیح فرایند مهارت‌آموزی، نخست باید مهارت‌های مورد نیاز را شناخت. برای شناسایی مهارت‌های مورد نیاز ابتدا باید نگاهی آسیب‌شناسانه به جبهه فرهنگی انقلاب داشت. منظور از آسیب‌شناسی، شناسایی آن دسته از عوامل مهم و مؤثری است که به وجود آمدن و یا تداوم حیات آنها می‌تواند فرآیند تحقق هر نظامی را متوقف و یا به صورت محسوس کند کند (بنیانیان، ۱۳۸۵). با توضیح و تبیین مفهوم آسیب‌شناسی، روشن می‌شود که آسیب‌شناسی در صدد مطالعه و شناخت و پیشگیری از کجروی و جلوگیری از بازگشت مجدد بحران‌هاست. از آن جا که بخشی از این تحقیق به منظور بررسی آسیب‌شناسی جبهه فرهنگی به لحاظ مهارتی است (مقصود از آسیب‌شناسی در اینجا، مطالعه کاستی‌ها و ریشه‌ها و علل ناکارآمدی آموزشی به لحاظ مهارتی است) و ارائه راهکارها و چگونگی رفع اشکالات و بهینه‌سازی و کارآمدی مهارت‌آموزی را بیان می‌کند. در تحقیقی که برای آسیب‌شناسی جبهه فرهنگی انقلاب با استفاده از مصاحبه با صاحب‌نظران در جبهه انقلاب صورت گرفت، آسیب‌ها در سه سطح آسیب‌های محوری، کلان و خرد شناسایی شد. در سطح خرد، فقدان کار تشکیلاتی منسجم، در سطح کلان، فقدان نظریه پشتیبان فرهنگی، در سطح آسیب‌های محوری نیز برخوردار نبودن از نهاد تربیت نیروی مومن فرهنگی (افشاری، ۱۴۰۰).

با اعتماد به این تحقیق صورت گرفته، می‌توان برای آسیب خرد و محوری براساس تعریف اصطلاحی مهارت‌آموزی که در بخش مفاهیم ذکر شد، فرایند سه مرحله‌ای تعلیم، توانایی و تمرین را به‌عنوان سه مؤلفه زمانی الگو تعریف کرد.

تعلیم در همه سطوح سنی چه برای متعلم و چه برای معلم یک مهارت اصلی تلقی می‌شود؛ این تعلیم دارای مؤلفه‌های تزریق معرفت اسلامی، پرهیز از معارف سطحی، تربیت عمیق دینی و تربیت نیروی بصیر و توجه به مهارت لازم برای هر یک است (افشاری، ۱۴۰۰: ۱۵۶)

ج: ارائه الگوی پیشنهادی با استفاده از الگوی مهارتی تثقیف

الگوی مهارت‌افزایی «تثقیف» حاصل تحقیقی گسترده برای رسیدن به یک الگوی مهارت‌افزا است (گوهری، ۱۴۰۰). در این مقاله با ارائه مختصری از ابعاد الگوی تثقیف، الگوی پیشنهادی برای ارتقاء مهارت‌افزایی جبهه انقلاب با استفاده از این الگو ارائه می‌شود. عنوان این الگو برگرفته از کلام امام سجاد علیه السلام در بخش حق‌الصغیر رساله حقوقی است. حضرت در رساله حقوقی ۹ حق را در مورد حق‌الصغیر برمی‌شمارند و سه مورد اول شامل «فَرَحْمَتُهُ وَ تَثْقِيفُهُ وَ تَعْلِيمُهُ» است که دارای مفاهیم عمیقی است (غفاری، ۱۴۰۴: ۲۷۰). معمولاً در ترجمه‌ها و شرح‌ها تعلیم و تثقیف را به یک معنا و آن هم آموزش و تربیت در نظر گرفته‌اند. در حالی که تثقیف، مفهومی بسیار وسیع‌تر دارد و مقدم بر تعلیم شده است. تثقیف از ماده التَّقْف به معنای «الْحَذَقُ فِي إِدْرَاكِ الشَّيْءِ وَ فَعْلُهُ» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۷۳) و رجلٌ تَقْفٌ به معنای مرد ماهر و حاذق است؛ پس مفهوم آن چیرگی و ذکاوت و مهارت در درک و انجام فعل است و بنابراین، به پزشک مسلط و قوی، پزشک حاذق می‌گویند. لسان‌العرب در تبیین این واژه می‌گوید که «ذُو فِطْنَةٍ وَ ذُكَاءٍ» (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۹)؛ یعنی صاحب مهارت و زیرکی و به‌طور کلی دانش و فرهنگ و مهارت از این کلمه قابل برداشت است.

براساس آنچه به لحاظ لغت‌شناسی بررسی شد، تثقیف را می‌توان اصطلاحاً این‌طور معنا کرد که آموزنده را به دانش و هنر و مهارت و زیرکی و ذکاوت مسلح کردن، به‌طوری که به پیروزی منتهی شود. بنابراین، تثقیف را با تسامح به معنای فرهنگ‌آموزی و مهارت‌آموزی در نظر می‌گیریم (گوهری، ۱۴۰۰).

الگوی تثقیف سه ضلع اصلی دارد:

- ۱- متغیرهای زمانی به مثابه توسعه مهارت، شامل: تعلیم، توانایی و تمرین؛
- ۲- متغیرهای مکانی به مثابه سطوح مهارت در سه سطح مبتدی، ماهر و متخصص؛
- ۳- متغیرهای کارآیی و آثار مهارت که شامل: تشکیل تشکل، تشکیل جبهه و جریان‌سازی است.

در متغیرهای زمانی نخست به کنشگر فرهنگی «تعلیم» و دانش مهارتی ارائه می‌شود؛ سپس کاربست دانش در عرصه عمل برای «توانمندسازی» صورت می‌گیرد و در مرحله سوم با «تمرین»، ملکه مهارت در موضوع خاص حاصل می‌شود. در ضلع دوم الگوی تثقیف، مباحث مربوط به متغیرهای مکانی مطرح می‌شود که از مبتدی تا متخصص را شامل می‌شود. فعال فرهنگی از شروع فعالیت به تدریج، به سه بخش یا رتبه مبتدی، ماهر و متخصص تقسیم می‌شود؛ این سه سطح بومی‌سازی و استخراج شده از الگوی پنج مرحله‌ای دریفوس است. استوارت دریفوس^۱ برای کسب مهارت پنج مرحله: مبتدی^۲، مبتدی پیشرفته^۳، شایستگی^۴، کاردانی^۵ و خبرگی^۶ ارائه می‌دهد (دریفوس، ۲۰۰۴). در الگوی تثقیف برای سطح‌بندی، الگوی پنج مرحله‌ای مهارت‌آموزی دریفوس را در سه عنوان زیر خلاصه کردیم:

مبتدی: که معادل همان مبتدی و مبتدی پیشرفته است.

ماهر: معادل متبحر و ماهر در الگوی دریفوس است.

متخصص: که همان مرحله نهایی در الگوی دریفوس است.

در توضیح ضلع سوم که مربوط به آثار است، باید گفت که مفهوم «جبهه‌سازی» برابند همسویی و هم‌افزایی چند «تشکل» است و از پیوستن چند جبهه، «جریان» به وجود می‌آید. اما جریان تاخر زمانی نسبت به تشکل و به تبع جبهه را ندارد؛ بلکه روح حاکم بر تشکل و جبهه است؛ این روح حاکم در اندیشه امامین انقلاب، اسلام ناب است (لکزایی، ۱۳۹۶).

۱. Stuart E. Dreyfus

۲. Novice

۳. Advanced Beginner

۴. Competence

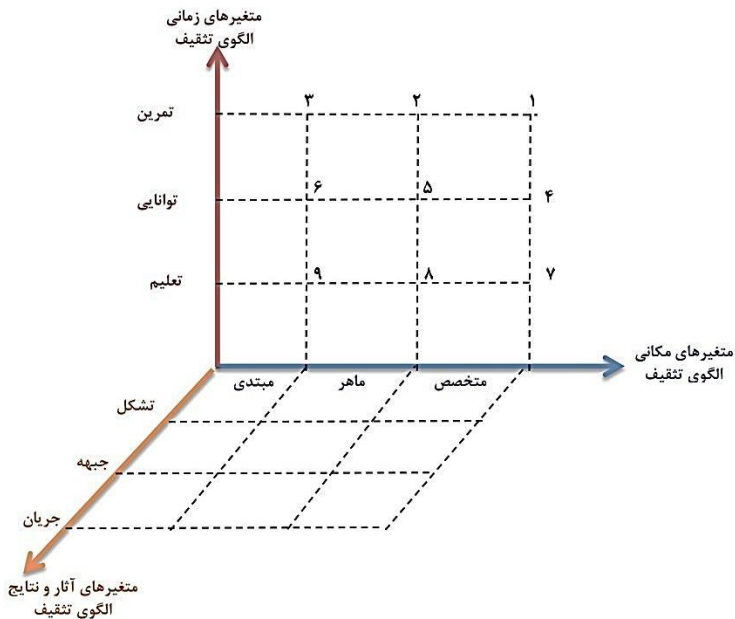
۵. Proficiency

۶. Expertise

تشکل ← جبهه ← جریان

شکل ۳: الگو مفهومی آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی راجع به فرایند از تشکل تا جریان

بر این اساس، جبهه‌سازی یک سری مفاهیم پیشینی (به مثابه ایجادکننده مانند تشکل) و یک مفاهیم پسینی (به مثابه نتایج و آثار مانند جریان) دارد. الگوی تثقیف حاصل ضرب هر یک از مؤلفه‌های سه گانه در یکدیگر است که نتیجه آن ایجاد ۲۷ راهبرد است. هر یک از کنشگران جبهه فرهنگی انقلاب می‌توانند به تناسب برای هر یک از راهبردهای ۲۷ گانه، راهکارها و راه‌کنش‌های مورد نیاز را طرح‌ریزی کنند.

شکل ۴: دورنمای الگوی مهارت‌افزایی تثقیف

جدول ۱: دورنمای راهبردهای ۲۷ گانه الگوی مهارت‌افزایی تثقیف

آثار	مکانی	زمانی	تعلیم			توانایی			تمرین		
			مبتدی	ماهر	متخصص	مبتدی	ماهر	متخصص	مبتدی	ماهر	متخصص
			۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
تشکل	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم	توانایی	توانایی	توانایی	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم
	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران
جبهه	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم	توانایی	توانایی	توانایی	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم
	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران
جریان	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم	توانایی	توانایی	توانایی	تعلیم	تعلیم	تعلیم	تعلیم
	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران	کنشگران

نکات مربوط به الگوی تثقیف

- این الگو، رویه فعلی جبهه انقلاب را تغییر بنیادین نمی‌دهد، بلکه با حفظ وضعیت فعلی، مهارت را به بطن جبهه آورده و به نوعی پیوست مهارتی برای این فعالیت‌ها ایجاد می‌کند.
- الگوی تثقیف با بیان متغیرهای سه‌گانه و ارتباط دادن آنها با یکدیگر شکل می‌گیرد.
- برای همه فعالان فرهنگی از زمان ورود، برنامه آموزش‌های مهارتی ارائه می‌دهد و به تدریج با ارتقاء افراد، نوع کنشگری مهارت‌افزایی آنان را ترسیم می‌کند.
- این الگو، به لحاظ ساختاری، منبث از نوع ارائه‌های علامه سید منیرالدین هاشمی حسینی است.
- مبتنی بر متغیرهای زمانی (تعلیم، توانایی، تمرین) که به مثابه فرایندسازی مهارت‌هاست و مبتنی بر سطح کنشگر (مبتدی (ورود به جبهه معمولاً در سن نوجوانی)، ماهر (جوانی) و متخصص (میان‌سالی و بعد))، اثر خود را برای تشکل‌سازی، جبهه‌سازی و جریان‌سازی نشان می‌دهد.

۶- سازوکار ظهور دانش در مهارت‌آموزی ناشی از نحوه ارتباط عقل نظری و عقل عملی است که طی آن یافته‌های عقل نظری که به ادراک کلیات می‌پردازد، مبنایی برای ادراک‌های جزئی عقل عملی و هدایت آنها به سوی عمل است (ایروانی، مرجانی، ۱۳۹۴: ۸۷). این الگو در حقیقت به دنبال کشاندن یافته‌های عقل نظری به صحنه عمل است.

۷- مبتنی بر محتوای اصیل اسلامی است؛ توضیح اینکه آموزش‌های مهارتی با فلسفه فناوری گره خورده است. فلسفه فناوری عصر مدرن، بر مدار تعرض و سلطه بر طبیعت شکل گرفته و حاصل آن البته آسیب جدی به طبیعت و محیط زیست و اخلاق حرفه‌ای آسیب‌زا متناسب با آن است (ایروانی، مرجانی، ۱۳۹۴: ۸۸). الگوی تثقیف از آنجا که در حقیقت پیوستی بر آموخته‌های اسلامی است، اجازه نمی‌دهد مهارتی موجب آسیب به انسان و سایر مخلوقات هستی وارد کند.

۸- با استفاده از این الگو که شامل ۲۷ راهبرد است، می‌توان برای هر یک از فعالیت‌های جبهه فرهنگی انقلاب و برای هر یک از کنشگران در سطوح مختلف سنی و علمی، یک پیوست مهارتی ارائه راهکار داد. هر چند هدف تحقیق حاضر ارائه الگوی ارتقای مهارت‌افزایی در جبهه فرهنگی انقلاب است، لیکن در ادامه، برای فهم کاربردی الگو مثال‌های کاربردی ارائه می‌شود:

مثلاً برای راهبرد اول (تعلیم کنشگران در سطح مبتدی برای تشکیل‌سازی)، راهکار آموزش نظری مهارت‌های مفهومی ایجاد و حفظ و ارتقاء یک تشکل فرهنگی مانند کارگروهی و ارتباط مؤثر قابل ارائه است.

راهبرد ۱۴ (توانایی کنشگران در سطح ماهر برای جبهه‌سازی)، که ویژه فعال فرهنگی است با دو ویژگی است:

یک، آموزش‌های نظری را گذرانده و الان نوبت مرحله تبدیل یافته‌های نظری به عملی است که لازمه آن ظرفیت‌سازی پیاپی یافته‌ها در میدان عمل است.

دو، او کسی است که سابقه کار در تشکل را داشته و همچنین در راهبرد ۱۲ تعلیم لازم جهت جبهه‌سازی را آموخته و الان باید تشکل‌ها را به هم وصل کند، بنابراین، باید توان پیاده‌سازی مهارت‌های تعاملات راهبردی (مانند ائتلاف، سرمایه‌گذاری مشترک، شبکه‌های راهبردی، اتحادهای راهبردی و ...) را داشته باشد.

راهبرد ۲۷ (تمرین کنشگران در سطح متخصص برای جریان‌سازی): این مرحله عالی‌ترین سطح مهارتی کنشگر در جبهه فرهنگی انقلاب را شامل می‌شود. کنشگر فرهنگی در این سطح کسی است که سال‌ها تجربه تعلیم و مهارت‌آموزی در سطح تشکیل تشکل و جبهه را کسب، تجربه و اجرا کرده و اکنون بنا دارد با عقبه مهارتی خود که به ملکه تبدیل شده است، از ظرفیت جبهه فرهنگی انقلاب، برای جریان‌سازی اسلام انقلابی استفاده کند؛ تحولاتی مانند «سلام فرمانده» در این سطح قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در این پژوهش سعی شد با نگاهی آسیب‌شناسانه به تقویت مهارت‌آموزی در جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی پرداخته شود. در ابتدا با تبیین مفاهیم «مهارت»، «الگو» و «جبهه فرهنگی انقلاب»، مهارت‌آموزی به مثابه موضوعی راهبردی تبیین شد. سپس با آسیب‌شناسی وضع موجود، راهکارهای مهارتی ارائه گردید و در نهایت با استفاده از الگوی تثقیف، بحث مهارت‌افزایی در این جبهه ارائه شد.

الگوی تثقیف ۲۷ راهبرد کلی برای کاربست مهارت در فرایند جامعه‌سازی جبهه فرهنگی انقلاب بیان کرد. هر چند این تحقیق توجه به رسیدن به یک الگو را مد نظر داشت و بایستی در تحقیقی مجزا مصادیق رسیدن به هر یک از این راهبردهای ۲۷ گانه بررسی می‌شد، لیکن تصمیم بر این استوار شد تا برای کاربردی‌تر شدن این مباحث، به صورت مختصر برای هر یک از این راهبردها، برخی راهکارها ارائه شود. این راهکارها با استفاده از فرایندهای معمول و قابل اجرا در فضاهای فعلی است.

استفاده از تکنیک‌های متنوع آموزشی (کارگاهی^۱، یادگیری در کار^۲، ایفای نقش^۳، شبیه‌سازی^۴، یادگیری در کنار یکدیگر^۵)؛ نهایت استفاده از فناوری‌های روز برای ساماندهی آموزشی مهارت‌ها و ارزیابی آنها؛ استفاده از الگوهای توانمندسازی، تغییر نگرش و باور عمومی در سطح مدیران و تصمیم‌گیران جبهه فرهنگی انقلاب نسبت به مباحث مهارتی؛ استفاده از سازوکارهای بازمهندسی برای پیاده‌سازی این الگو در بدنه جبهه فرهنگی انقلاب؛ گسترش گروه‌ها و مؤسسات واسط؛ بازآموزی مهارتی؛ مهارت‌یابی مستمر؛ برنامه‌ریزی در سطح کلان و استانی (آمایش ملی و استانی)؛ رهگیری آموزش‌گیرندگان^۶ و استعدادیابی از جمله برخی از این راهکارهاست که برای هر یک از راهبردهای ۲۷ گانه الگوی تثقیف قابل اجراست.

برای نهادینه‌شدن آموزش‌های مهارتی در الگوی سه‌وجهی تثقیف باید نخست با تقویت فرصت‌ها و نقاط قوت، بازمهندسی تحول‌گرایی صورت گیرد و آنگاه برای مقابله با تهدیدها (که به مثابه آسیب‌هایی است که مانع از تحقق می‌شوند) آنها را شناخت و برای هر یک برنامه‌ریزی مقابله‌ای با رویکرد تحول‌گرا ایجاد کرد.

بازمهندسی ساختار آموزشی همراه با تقویت فرایندهای توانمندساز و توجه به نیازهای محیطی و منطقه‌ای، یکی از اساسی‌ترین و در عین حال ضروری‌ترین اقداماتی است که جبهه فرهنگی انقلاب باید ورود جدی بدین حوزه داشته باشد تا در کنشگری‌های اجتماعی و فرهنگی بتواند یک بازیگر اصلی و تاثیرگذار باقی بماند و گرنه با این سرعت تحولات اجتماعی در بسترهای مهارت‌پایه، مانند فضای مجازی به حاشیه رانده شدن دور از انتظار نیست.

-
۱. Workshop
  ۲. Action Learning
  ۳. Role Play
  ۴. Simulation
  ۵. Instruction
  ۶. Tracking

به نظر می‌رسد یکی از دلایل جدی عدم کنشگری جریان‌ساز در حد مطلوب در جبهه فرهنگی، فقدان توانایی‌های فردی^۱ است که اگر این جبهه را با وجود گستره‌ای در تمام کشور و حتی خارج از کشور و تمامی اقشار جامعه، با وجود فرمانده‌ای مقتدر در جایگاه نیابت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف و با داشتن روحیه جهادی و اخلاص، ضروری است به بعد مهارتی نیز مسلح شوند تا فرصتی بی‌بدیل برای این جبهه فراهم شود که قادر باشند اهداف خود را با سرعتی بالاتر پیش ببرند.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- قرآن کریم (۱۳۷۸)، ترجمه الهی قمشه‌ای، انتشارات حر.
- (آیت الله) خامنه‌ای، سید علی، **بیانیه گام دوم**.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳)، **تحف العقول عن آل رسول**، علی اکبر غفاری، انتشارات جامعه مدرسین، قم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، **لسان العرب**، جمال الدین میردامادی، ۱۵ جلد، بیروت، انتشارات دار الفکر للطباعة النشر والتوزیع.
- احدیان، محمد و آقازاده، محرم (۱۳۶۸)، **راهنمای روش‌های نوین تدریس برای آموزش و کارآموزی**، چاپ چهارم، تهران، نشر آبیژ جام.
- افشاری، علی رضا (۱۴۰۰)، **آسیب‌شناسی جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، فصلنامه علمی تخصصی فرهنگ پژوهش**، دوره ۱۴، شماره ۴۶، تابستان ۱۴۰۰، قم، صص ۱۶۰-۱۳۷.
- ایروانی، شهین و مرجانی، بهناز (۱۳۹۴)، **جایگاه دانش در مهارت‌آموزی، راهبرد فرهنگ**، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۹۴، صص ۸۵-۶۲.
- باقری، خسرو (۱۳۹۰)، **نگاهی دوباره به تربیت اسلامی**، تهران، دو جلد، چاپ پنجم، انتشارات مدرسه، جلد دوم.
- باقری، محمد حسن؛ ربیعی، مصطفی؛ شیخ، علیرضا؛ ولیوند زمانی، حسین (۱۳۹۷)، **همایش مهارت‌محوری در آموزش کارکنان نیروهای مسلح**، تهران، انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- بندر ریگی، محمد (۱۳۷۸)، **فرهنگ بندر ریگی**، تهران، انتشارات علمی.
- بنیانیان، حسن (۱۳۸۵)، **آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی**، قابل دسترسی در <https://hawzah.net>
- پیروزمند، علیرضا و همکاران (۱۳۹۷)، **نظریه ۳**، کتابی در عالی‌ترین سطح علم و تحقیق برای انتخاب و معرفی نظریه‌های برتر در عرصه علوم انسانی اسلامی، تهران، انتشارات آفتاب توسعه.
- دولان، شیمون و شولر، رندال (۱۳۸۰)، **مدیریت امور کارکنان و منابع انسانی**، تهران، نشر مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، **مفردات الفاظ قرآن**، اول، بیروت، انتشارات دارالقلم.
- رستمی پور، سجاد (۱۳۹۴)، **الگوی متشکل سازی مقام معظم رهبری دام ظلّه، مجموعه مقالات الگوهای**

نظری و عملی متشکل سازی، تهران، نشر دفتر تمهید بنیاد خاتم‌الاولیاء(ص).

- زمخشری، محمود (۱۳۸۶)، **مقدمه الادب**، تهران، انتشارات موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، اول.
- حاجی کریمی، عباسعلی و رنگریز، حسن (۱۳۸۴)، **مدیریت منابع انسانی**، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- شریف رضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق)، **نهج البلاغه**، اول، قم، هجرت.
- صیتی، محمود اسماعیل (۱۴۱۴ق)، **المکنز العربی المعاصر**، بیروت، مکتبه لبنان ناشرون، اول.
- علاسوند، فریبا (۱۳۹۶)، **خط سفید ممتد (مهارت‌های دستیابی به سبک زندگی اسلامی)**، اصفهان، انتشارات قسات.
- فیروز آبادی محمد بن یعقوب (۱۴۱۵ق)، **القاموس المحيط**، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق)، **المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی**، ۲ جلد، قم، موسسه دار الهجره، دوم.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۸)، **تفسیر نور**، تهران، نشر مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کراجکی، محمد علی (۱۴۱۰ق)، **کنز الفوائد**، عبدالله نعمت، قم، انتشارات دارالذخائر.
- گرجی، ابراهیم و برخورداری، سجاد (۱۳۸۸)، **مبانی روش تحقیق در علوم اجتماعی**، تهران، انتشارات ثالث.
- گوهری، فاطمه (۱۴۰۰)، **آسیب‌شناسی دروس حوزه علمیه خواران در سطح دو به لحاظ مهارتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، مدیریت راهبردی فرهنگ، قم، دانشگاه باقرالعلوم ع.
- لکزایی، رضا (۱۳۹۶)، **الگوی متشکل سازی امام خمینی**، مجموعه مقالات **الگوهای نظری و عملی متشکل سازی**، ویراست اول.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، **بحارالانوار**، بیروت، نشر دار احیاء التراث العربی.
- هروی، محمد بن یوسف (۱۳۸۷)، **بحرالجوهر معجم الطب الطبیعی**، قم، جلال الدین، اول.

ب. سایت‌ها

- پایگاه تنظیم و نشر آثار امام خامنه‌ای ^{مظله‌عالی} به نشانی www.khamenei.ir
- پایگاه اطلاع رسانی دولت به نشانی <https://dolat.ir>
- سایت شورا به نشانی <https://sccr.ir>
- لغت‌نامه آنلاین <https://www.etymonline.com>

- لغت‌نامه آنلاین <https://www.vajehyab.com>
- لغت‌نامه آنلاین المعانی به نشانی <https://www.almaany.com>

ج. منابع انگلیسی

- Stuart E. Dreyfus (۲۰۰۴), The Five-Stage Model of Adult Skill Acquisition, *BULLETIN OF SCIENCE, TECHNOLOGY & SOCIETY*, Vol. ۲۴, No. ۳, June ۲۰۰۴, pp ۱۷۷-۱۷۹.
- Hornby, A.S, **Oxford advanced learners dictionary**, Oxford University Press ۲۰۰۲.